

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

КРУТІЙ КАТЕРИНА ЛЕОНІДІВНА

**МЕТОДИКА АКТИВІЗАЦІЇ ВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИХ
ЧАСТИН МОВИ В МОВЛЕННІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

13.00.02 - методики навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса - 1996

00754391 (Т)

АВ 34.506

...ики навчання і виховання дітей
дошкільного віку Південноукраїнського державного педагогічного
університету ім. К.Д. Ушинського.

Науковий керівник дійсний член АН України,
доктор педагогічних наук, професор
БОГУШ Алла Михайлівна

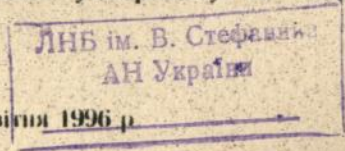
Офіційні опоненти: дійсний член АН України,
доктор педагогічних наук, професор
ВАНУЛЕНКО Микола Самійлович,
кандидат педагогічних наук, доцент
НИКОЛАЙЧУК Галина Іванівна.

Провідна установа Український державний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова.

Захист дисертації відбудеться 15 травня 1996 р. о 10 год на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.08.03 при Південноукраїн-
ському державному педагогічному університеті ім. К.Д.Ушинського
(270105, м.Одеса, вул.Генуезька, 22).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південно-
українського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушин-
ського.

Автореферат розіслано "12" квітня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради
кандидат нед. наук, доцент

Колос О.Ф. Колосійченко

AB-34.506
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ визначається концептуальними положеннями розбудови системи національного дошкільного виховання, які передбачають оволодіння рідною мовою "як найціннішим скарбом нації", своєчасне використання потенційних можливостей розвитку мовлення дітей, створення "розвивального потенціалу" мовленнєвого середовища /Л.П.Федоренко/. Відчутну значущість для розвитку мовлення дошкільників має виразне, влучне граматично правильне мовлення оточуючих.

Проблема формування граматичної правильності мовлення дітей дошкільного віку є досить складною і багатовиспектною. Її досліджували лінгвісти, методисти, педагоги /А.Г.Арушанова, А.М.Богущ, О.М.Гвоздєв, Л.О.Калмикова, Г.М.Ляміна, Г.І.Ніколайчук, Л.О.Пеньєвська, О.І.Соловійова, Ф.О.Сохін та ін. / Вивчення психологічних закономірностей формування граматичної правильності мовлення присвячена низка досліджень /П.П.Влонський, Л.С.Виготський, А.В.Захарова, І.М.Колобова, О.О.Леонтьєв, О.Р.Дурія, Д.Ф.Ніколенко, М.І.Попова, С.Л.Рубінштейн, Ф.О.Сохін, Д.Б.Ельконін/. Ученими були виявлені механізми оволодіння дитячим граматичним ладом, розвиток граматичних форм шляхом з'ясування реальних відносин, що лежать в основі їх абстрагування /відрив від конкретики/ і генералізація, перенесення узагальнених граматичних відносин у нові умови.

Подальші педагогічні дослідження /Н.Ф.Виноградова, М.С.Лаврик, Г.І.Ніколайчук, Е.А.Федеравичене/ дозволили з'ясувати педагогічні умови формування механізму граматичного структурування в сфері синтаксису і словотворення, знайти спільне й відмінне в сфері засвоєння граматики дітьми старшого дошкільного віку і водночас спонукали подальше вивчення цієї проблеми. Зокрема,

досліджувалося усвідомлення дітьми дошкільного віку мовного матеріалу /Д.М.Богоявленський, С.М.Карпова, О.Р.Лурія, М.І.Попова, Ф.О.Сохін та ін./, місце і роль "чуття мови" в процесі засвоєння граматики /Л.І.Божович, Н.Г.Морозова, Л.С.Славіна, Л.П.Федоренко, К.І.Чуковський/, практичне застосування граматики дітьми /Г.О.Люблинська, Л.К.Назарова, О.М.Шахнарович та ін./.

Натомість у наявних дослідженнях не вивчалось вживання та розуміння дітьми старшого дошкільного віку службових частин мови /сполучників, прийменників, часток/. Водночас педагогічна практика засвідчила, що чинні програми досить стисло подають завдання щодо вживання і розуміння дітьми службових частин мови. Так, скажімо, в програмах пропонується аналізувати будову речень /виділяти слова/ і тут же застерігається, що добирати слід такі речення, в яких відсутні прийменники та сполучники. Як бачимо, чинні програми цілеспрямовано гальмують вживання дітьми службових частин мови. Необхідність актуалізації вивчення вживання та розуміння дітьми старшого дошкільного віку службових частин мови, відсутність наукових розробок цієї проблеми зумовили вибір теми даного дослідження.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ - мовленнєва діяльність старших дошкільників.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - процес засвоєння службових частин мови /прийменники, сполучники, частки/ дітьми старшого дошкільного віку.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ - теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати методику активізації вживання службових частин мови в мовленні старших дошкільників.

ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ - ефективність активізації вживання дітьми службових частин мови значно підвидиться, якщо забезпе-

чити:емоційну насиченість/як змістовну,так і процесуальну/ дидактичних мовних впливів;адекватність змісту лінгвістичних казок та мовленнєвих завдань меті навчання та розвитку мовлення; принцип частоті вживання службових частин мови в лінгвістичних текстах;пропедевтичне тлумачення граматичних конструкцій зі службовими частинами мови та адекватне їх розуміння дітьми;максимальну мовленнєву активність дітей.

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ:

- 1.Вивчити особливості вживання дітьми старшого дошкільного віку службових частин мови.
- 2.Розробити критерії засвоєння дітьми службових частин мови.
- 3.Виявити рівні засвоєння дошкільниками прийменників,сполучників,часток.
- 4.Розробити методику ефективного засвоєння та активізації вживання дітьми старшого дошкільного віку службових частин мови.

МЕТОДОЛОГІЧНИМИ ЗАСАДАМИ дослідження є положення наукової теорії пізнання ,як-от:відбиття і перетворення об'єктивної дійсності; діалектичний взаємозв'язок мови,мислення і мовлення,мовлення і свідомості;місце і роль мови в інтелектуальному розвитку особистості;перехід кількісних змін у якісні.

ТЕОРЕТИЧНИМИ ЗАСАДАМИ дослідження виступили праці класиків педагогіки з мовлення та мовної діяльності/С.Ф.Русова,К.Д.Ушинський, психологів/Д.Н.Богоявленський,Л.А.Венгер,Л.С.Виготський,П.Я.Гальперін,О.Р.Лурія,Д.Б.Ельконін/,провідних сучасних учених/А.Г.Арушанова,О.М.Біляєв,А.М.Богущ,М.С.Вашуленко,Л.О.Калмикова,Г.І.Ніколайчук, Д.Ф.Ніколенко,М.І.Пентилєк та ін/.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ:вивчення й аналіз теоретичних джерел, загальної та спеціальної літератури з проблем дослідження; спо-

стерекення за мовленнєвою діяльністю дітей на заняттях, анкетування, бесіди, аналіз навчальної документації; педагогічний експеримент /констатуючий і формуючий/; кількісний та якісний аналіз експериментальних даних. Використані методи взаємодоповнювали один одного і забезпечували можливість комплексного пізнання предмета дослідження.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОВОДИЛОСЯ /1992-1996 р.р./ в три етапи. На першому етапі /1992-1993 р.р./ здійснювалася робота, спрямована на визначення і конкретизацію об'єкта і предмета дослідження, уточнювалися завдання, методи, вивчалася педагогічна й методична література; здійснювався пошуково-розвідувальний експеримент, аналізувалася навчально-виховна документація в дошкільних закладах, розроблялися критерії добору службових частин мови. Другий етап - дослідно-експериментальний /1993-1994 р.р./ - передбачав проведення констатуючого і формуючого експериментів. Головним на дослідному етапі був формуючий експеримент, у ході якого перевірялася гіпотеза і ефективність експериментальної методики; вносилися зміни і корекції в методику дослідження. Третій етап - теоретично-узагальнюючий /1994-1996 р.р./. На цьому етапі здійснювався порівняльний аналіз результатів констатуючого й формуючого експериментів; проводився відстрочений зріз; узагальнювалися статистичні дані; формувалися і теоретично обґрунтовувалися висновки.

НАУКОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в розробці й теоретичному обґрунтуванні на дослідно-експериментальному матеріалі дидактичної моделі комплексної роботи зі службовими частинами

мови /прийменниками, сполучниками, частками/; визначенні низки педагогічних умов, що підвищують ефективність засвоєння дітьми службових частин мови, як-от: комунікативно-ситуативний характер навчання; емоційна насиченість занять казками та ігровими ситуаціями; комплексний підхід до активізації вживання службових частин мови; доцільне поєднання стикульованого та нестимульованого мовлення в засвоєнні сполучників, прийменників і часток, розвивальний потенціал мовленнєвого середовища щодо службових частин мови; усвідомлення дітьми граматичних зв'язків, які передаються службовими частинами мови; цілеспрямоване керівництво формуванням у дітей дій наочного моделювання відносин між повнозначними та службовими частинами мови.

ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в розкритті специфіки засвоєння /вживання та розуміння/ дітьми службових частин мови; в розробці критеріїв визначення рівнів засвоєння дітьми сполучників, прийменників і часток; збагаченні педагогічної теорії лінгводидактичними узагальненнями /ступені, закономірності, тенденції/ щодо впливу засвоєних граматичних категорій на розвиток мовлення дітей на етапі дошкільного дитинства; визначенні типових помилок та їхніх причин, частоти вживання дітьми службових частин мови; виявленні певних послідовних етапів засвоєння дітьми сполучників, прийменників і часток; окресленні педагогічних умов щодо активізації вживання службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ: розроблена дидактична модель комплексної роботи зі службовими частинами мови, диференційована програма та методичні рекомендації щодо формування граматично правильного мовлення дітей. Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення чинних програм виховання та навчання дітей дошкільного віку з розділу "Розвиток

мовлення", а також програм для логопедичних груп спеціалізованих дитячих закладів.

АПРОБАЦІЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ результатів дослідження здійснювалося шляхом виступів на міжнародних, регіональних конференціях /Одеса - 1993,1995; Запоріжжя - 1995, 1996; Івано-Франківськ-1996; Умань - 1996/, обговорення на семінарах аспірантів та засіданнях кафедри методики виховання дітей дошкільного віку Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського /1993-1995 р.р./ . Упродовж 1992-1995 років читався курс "Формування граматичної будови мовлення в дітей дошкільного віку" для слухачів курсів підвищення кваліфікації Запорізького обласного інституту вдосконалення вчителів, впроваджувалися методичні розробки у навчальний процес дошкільних закладів м.Запоріжжя та області.

ВІРОГІДНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ забезпечується методологічною та теоретичною зумовленістю вихідних позицій, застосуванням комплексу методів дослідження; адекватних меті, предмету, завданням роботи, опором на значний обсяг опрацьованих першоджерел наукових праць з проблеми дослідження, ґрунтовним вивченням та аналізом значної добірки експериментальних даних, проведенням статистичного аналізу одержаних результатів.

БАЗОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ виступили дитячі заклади № 55, 151 м.Запоріжжя та № 1, 3, 5 м.Гуляйпілья Запорізької області та №108,271 м.Одеси. Масив дослідження становив 150 дітей шостого та сьомого років життя. Кількість дітей шостого року життя складала 70 /35 дітей в експериментальній, 35-у контрольній групах/ та 80 дітей сьомого року життя /40 дітей в експериментальній, 40 - у контрольній групах/.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ ТАКІ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ:

1. Дидактична модель активізації вживання дітьми службових частин мови.
2. Рівні засвоєння службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку.
3. Методика активізації вживання дітьми службових частин мови.
4. Педагогічні умови, що сприяють ефективному засвоєнню службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку: комунікативно-ситуативний характер навчання; емоційна насиченість занять казками та ігровими ситуаціями; комплексний підхід до активізації вживання службових частин мови; доцільне поєднання стимульованого та нестимульованого мовлення в засвоєнні сполучників, прийменників і часток, розвивальний потенціал мовленнєвого середовища щодо службових частин мови; усвідомлення дітьми граматичних зв'язків, які передаються службовими частинами мови; цілеспрямоване керівництво формуванням у дітей дій наочного моделювання відносин між повнозначними та службовими частинами мови.

СТРУКТУРА І ОБ'ЄКТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку основної літератури, додатків. У тексті містяться 1 схема, 20 таблиць, 3 діаграми, в списку використаної літератури - 302 назви.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір і актуальність теми дослідження, визначено роботу гіпотезу, мету, завдання, предмет і об'єкт роботи, розкрито теоретичну й практичну значущість, наукову новизну, сформульовані положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Лінгвістичні засади формування граматично правильного мовлення" - розкрито сутність понять "граматика", "абстракція", "граматичне значення", "граматична форма", "граматична категорія", "граматична будова мовлення",

"граматична правильність мовлення".

Під граматичною правильністю мовлення ми розуміємо практичне засвоєння дітьми граматичної будови мовлення як чіткої системи мовленнєвих одиниць і правил їхнього функціонування в сфері морфології, словотворення та синтаксису.

Оскільки дане дослідження присвячене вивченню особливостей засвоєння дітьми службових частин мови/прийменників, сполучників, часток/, розглянемо їхню характеристику.

У визначенні статусу прийменника сформувалося три основних підходи. Перший, найбільш поширений в слов'янському мовознавстві, кваліфікує прийменник як службове слово, яке виражає граматичні /синтаксичні/ відношення між повнозначними словами/В.С.Бондаренко, А.Н.Гулаховський, А.С.Колодяжний та ін./ і включає його до загального ряду частин мови. Другий підхід визначає прийменник як особливу морфему/І.Р.Вихованець, Є.Курилович/. Третій підхід розглядає прийменник як самостійне слово. Автором цієї концепції в українському мовознавстві є І.К.Кучеренко, який вважає прийменники прислівниками узагальненого значення.

Існування різних визначень статусу сполучника дає підставу стверджувати, що всі спроби адекватно тлумачити статус сполучника зводяться до двох основних підходів. Перший, більш поширений в традиційному мовознавстві, визначає сполучник як службову частину мови, яка виконує функцію зв'язку/поєднання/членів речення або окремих речень/В.В.Виноградов, С.І.Дорошенко та ін./. Другий підхід надає сполучникам статусу морфем, позбавляє їх у граматичній структурі української мови семантико-граматичних ознак слова, виводить із системи частин мови як лексико-граматичних або граматичних класів слів. Сполучники зараховуються до аналітичних синтаксичних морфем, які мають спільну сферу вживання-сферу складного речення/І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, М.У.Каранська/.

Термін "частка" в сучасному мовознавстві розглядається в широкому та вузькому тлумаченні. При широкому тлумаченні він отожднюється з усіма службовими словами. В.В.Виноградов, зокрема, частками називає класи таких слів, які не мають цілком самостійного реального або матеріального значення, а надають здебільшого додаткових відтінків значення інших слів, речень, або слугують для вираження граматичних відношень. У вузькому розумінні термін "частка" вживається для позначення окремої частини мови - такого класу службових слів, які надають додаткових семантичних відтінків певному слову або реченню загалом /І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, І.І.Ковалик/.

За даними О.М.Гвоздева, службові слова з'являються дуже пізно, пізніше з усіх основних видів повнозначних слів. Прийменники і сполучники в мовленні дитини з'являються водночас, близько 2 років і 3 місяців, частки засвоюються розрізнено, до того ж вони мало вживані в мовленні дошкільників.

Науковці /А.В.Захаров, З.Д.Попова, М.О.Рибніков, Л.П.Федоренко та ін./ зазначають, що увагу дітей старшого дошкільного віку слід звернути на всі службові частини мови, не приховувати існування в мовленні навіть тих сполучників, прийменників і часток, які вживаються тільки в книжкових стилях мовлення або рідко вживані, це допоможе дітям швидше опанувати граматично правильним мовленням.

Як засвідчують учені /С.Ф.Жуйков, Ф.П.Сергеев, М.П.Феофанов/, до спеціального шкільного навчання діти вже практично оперують службовими частинами мови, проте ще нечітко їх усвідомлюють, утруднюються абстрагувати і співвідносити їхнє значення, здійснювати звуко-буквенний аналіз, виділяти сполучники, прийменники, частки як самостійні елементи речення.

Низка акторів /Л.І.Айдарова, М.М.Гохлернер, О.М.Ждан, П.С.Жадек, С.М.Карпова, В.О.Левін, В.В.Рєпкін/ довели, що моделювання граматичних явищ у реченні дозволить дитині об'єктивізувати або зовнішньо

увити те, що повинно бути нею усвідомлено й опановано.

На думку цих учених, цінність графічних моделей і схем у тому, що вони умовно відображають і суб"єкт, і предмет наступного аналізу. С.Ф.Жуйков на основі дослідних матеріалів довів, що першокласники не можуть охарактеризувати різницю між словами, помилки переважно стосуються "злиття" прийменників і сполучників із знаменними частинами мови. Щоб запобігти таких помилок - дитину потрібно вчити диференціювати службові частини мови ще до школи.

Аналіз чинних варіантних програм виховання і навчання дітей дошкільного віку засвідчив, що в більшості з них визначені завдання щодо вживання службових частин мови. Натомість у жодній з них не йдеться про розуміння дітьми сполучників, прийменників і часток. Автори більшості програм пропонують аналізувати будову речень /виділяти слова/ в реченнях без прийменників і сполучників, тобто цілеспрямовано уникають роботи зі службовими частинами мови.

В другому розділі - "Характеристика засвоєння дітьми службових частин мови" - висвітлені результати констатуючого експерименту щодо засвоєння службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку.

Описано методику та результати пошуково-розвідувального експерименту щодо вивчення вживання службових частин мови в мовленні дітей старшого дошкільного віку. Задля цього було проведено аналіз планів навчально-виховної роботи, анкетування вихователів, спостереження та бесіди з дітьми, перегляд мовленнєвих занять, записи нестимульованого мовлення.

За даними календарних планів вихователів, найчастіше в меті мовленнєвого заняття була відбита робота з формування граматично правильного мовлення стосовно певних частин

мови, як-от: вправляння у вживанні та узгодженні слів, утворення різних форм слів у реченні тощо. В усіх проаналізованих планах нам не вдалося знайти запису завдань, спрямованих на активізацію вживання службових частин мови в мовленні старших дошкільників.

Для розв'язання експериментальних завдань ми використовували ситуації стимульованого та нестимульованого мовлення. Нестимульоване мовлення охоплювало мовленнєву діяльність дітей у повсякденному житті в невимушених ситуаціях спілкування. В процесі спостереження за нестимульованим мовленням нас насамперед цікавило вживання дітьми службових частин мови. Одержані результати засвідчили наявність у мовленні дітей старшого дошкільного віку первинних, рідше похідних прийменників, сполучників і часток. Результати пошуково-розвідувального експерименту змусили нас вдатися до розробки завдань із стимульованим мовленням дітей.

Під стимульованим мовленням ми розуміли спеціально створені мовленнєві ситуації, які спонукали дітей до вживання досліджуваних нами службових частин мови.

На першому етапі експериментальної роботи були поставлені завдання: визначити групи прийменників, сполучників і часток, які найчастіше вживаються дітьми старшого дошкільного віку в активному мовленні та наявні в пасивному словнику; з'ясувати розуміння дітьми відношень, які передаються службовими частинами мови.

Була розроблена серія завдань для з'ясування вживання та розуміння дітьми старшого дошкільного віку сполучників і прийменників. Констатувачий експеримент щодо з'ясування вживання часток здійснювався з урахуванням загальних питань про частки як службові частини мови, які надають слову чи реченню додаткового відтінку або служать засобом творення форм та похідних слів. Тому спеціальних завдань щодо розуміння дітьми часток не пропонувалося.

Серія завдань щодо з'ясування та розуміння дітьми сурядних та підрядних сполучників у складних реченнях передбачала створення ситуації стимульованого мовленнєвого спілкування. Задля цього були розроблені сценарії ігрових ситуацій "Країна чеберячків", які об'єднували різні види завдань за принципом відношень, які утворюють сполучники між членами речень: відношення сурядності-еднальні, зіставно-протиставні та розділові сполучники; відношення підрядності-з'ясувальні, обставинні сполучники. Так, у грі "Чому?" експериментатор інсценував зустріч чеберячика Чомусика з Дерев'янком, а потім запрошував дитину допомогти друзям відповісти на запитання: Чому прийшов лікар до дівчинки? Чому люди беруть парасольки? Як ти гадаєш, чому Дерев'янка так звать? і т.п. По закінченню гри дитині пропонувалося з'ясувати, на які запитання Чомусик та Дерев'яноко відповіли правильно, а на які-ні.

Для вивчення вживання та розуміння дітьми старшого дошкільного віку прийменників було розроблено серію завдань, які стимулювали дитину до вживання відповідного прийменника. Так, наприклад, для з'ясування розуміння дитиною просторових прийменників пропонувалося аркуш паперу, на якому намальовані хатинка, річка, дерева. Дорослий звертався до дитини допомогти Чомусикові та Дерев'янокові намалювати пейзаж. Експериментатор читав речення, а дитина викону-

вала завдання: У хатинці два віконечка. Над хатинкою летить птах. Біля хати є паркан. За парканом росте ялинка і т.п.

Для з'ясування місця часток в активному мовленні дітей перевірялося їх вживання за допомогою створених ситуацій мовленнєво-го спілкування. Так, дитині пропонувалася казка, в якій були відсутні слова/частки/. Це завдання стимулювало дітей старшого дошкільного віку до вживання відповідної частки.

Кількісні та якісні результати констатуючого експерименту були проаналізовані, визначені критерії засвоєння дітьми службових частин мови. Критеріями засвоєння прийменників, сполучників і часток виступили: розуміння, запам'ятовування, вживання їх в активному мовленні. Кожний критерій оцінювався відповідними балами, на підставі яких виводився коефіцієнт засвоєння службових частин мови. Кількісне обчислення коефіцієнта засвоєння здійснювалося за формулою: $K_{зас.} = \frac{R_{сп.}}{V_{сп.}}$, де $K_{зас.}$ - коефіцієнт засвоєння; $R_{сп.}$ - середній показник загальної кількості службових частин мови/сполучники, прийменники, частки/, які розуміються дітьми; $V_{сп.}$ - середній показник загальної кількості вжитих службових частин мови дітьми/сполучники, прийменник, частки/. Низький рівень засвоєння дорівнював показникові $K \leq 0,7$; середній рівень $0,7 < K < 0,8$; достатній $0,8 \leq K < 0,9$; високий $0,9 \leq K \leq 1$.

За результатами дослідження, коефіцієнт засвоєння службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку/як експериментальної, так і контрольної груп/ дорівнював: сполучники - коефіцієнт засвоєння $K_{зас.} = 0,6$; прийменники - $K_{зас.} = 0,7$, частки - $K_{зас.} = 0,5$. $K_{зас.}$ сполучників і часток виявився досить низьким. $K_{зас.}$ прийменників - близький до задовільного, але цей показник умовний, тому що прийменники в мовленні дітей в більшості випадків подані первинними,

які були засвоєні ще в молодшому дошкільному віці.

На підставі одержаних даних були виведені наявні рівні засвоєння дітьми службових частин мови. Серед них: високий, достатній, середній, низький.

Високий рівень засвоєння службових частин мови характерний для дітей, які вживали і розуміли рідковживані сполучники, приїменники, частки, як-от: сполучники-а, але, і/й/, та, тому що, після того як, через те що, також, поки/доки/, оскільки, ледве, якщо, хоч; приїменники- на, над, під, із/з/, по, перед, між, коло, повз, протягом, біля, через; частки- ні, так, або, чи, ось, хай, хіба, невже, авжеж, еге/ж/, атож, аякже/ж/. Коефіцієнт засвоєння цих службових частин мови у дітей високого рівня дорівнював- $0,9 < K \leq 1$. За результатами аналізу експериментальних даних, високого рівня засвоєння досягли лише 9% дітей старших експериментальної та контрольної груп, 12% дітей експериментальної підготовчої та 13% - контрольної груп.

Достатній рівень засвоєння службових частин мови був характерний дітям, які вживали сполучники "через те що", "оскільки", сполучники сурядності. Серед приїменників були зафіксовані первинні, складові та складені, як-от: "серед", "при", "протягом". Мали місце в стимульованому мовленні модальні частки: "авжеж", "еге/ж/", "атож", "аякже/ж/", "нехай". Коефіцієнт засвоєння приїменників, сполучників і часток у дітей достатнього рівня становив $0,8 < K \leq 0,9$. Виявилось, що засвоєння досягли 26% дітей старшої експериментальної групи/24% - у контрольній/ та 31% дітей підготовчої експериментальної групи/35% - у контрольній/.

Середній рівень засвоєння був характерний для дітей, які розуміли та вживали сполучники: "а також", "тому що", "після

того як" і всі первинні сполучники; первинні та просторові прийменники- "під", "перед", "між", "через"; частки: "ні", "так", "або", "чи", "хай", "хіба", "невже". Коефіцієнт засвоєння службових частин мови дітьми середнього рівня дорівнював - $0,7 < K \leq 0,8$. За результатами аналізу експериментальних даних, середнього рівня засвоєння досягли 46% дітей старших як експериментальної, так і контрольної груп і 39% дітей підготовчої експериментальної та 36% контрольної груп.

У дітей низького рівня були наявні помилки в розумінні та вживанні складних прийменників і складних обставинних сполучників, модальних часток. Діти цього рівня розуміли і вживали сполучники "а", "але", "і/й/", "та", іноді траплявся сполучник "тому що"; в мовленні були присутні первинні прийменники: "у/в/", "з/із/", "над", "по", "до", "від". Прийменники "біля", "через", "але" зафіксовані лише в ситуаціях стимульованого мовлення. Серед часток були наявні "так"/частіше "да"/, "ні", "або", "хай", "чи". Коефіцієнт засвоєння прийменників, сполучників і часток дітьми низького рівня дорівнював - $K \leq 0,7$. Виявилось, що низького рівня засвоєння службових частин мови досягли 19% дітей старшої експериментальної та 21% контрольної груп і 18% дітей підготовчої експериментальної та 16% - контрольної груп.

Результати констатуючого експерименту дозволили окреслити типові граматичні помилки в засвоєнні службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку: неточне вживання сполучників, які становлять групу рідковживаних/"ледве", "оскільки"/; використання в мовленні різних типів речень з неправильним порядком слів; обмежена кількість уживаних сполучників у складносурядних реченнях; відсутня диференціація значення місця і напрямку у вживаних прийменників; семантичні заміни просторових прийменників "через" - "крізь"; заміни прийменників "протягом", "упродовж" сполученнями слів "цілий день", "увесь день";

обмежене вживання похідних часток; відсутність семантичної заміни частки "так" частками "авжеж", "еґе/ж/", "атож", "аякже/ж/".

Причинами типових граматичних помилок у вживанні службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку виступають: семантична багатоплановість і неоднорідність службових частин мови, яка не завжди зрозуміла дітям; нерозробленість стрункої методичної системи збагачення мовлення дітей сполучниками, применниками, частками.

У третьому розділі - "Шляхи активізації засвоєння дітьми службових частин мови" - висвітлені результати формулючого експерименту. Робота з активізації вживання службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку в експериментальній групі проводилася за розробленою нами дидактичною моделлю, а в контрольній - за програмою "Дитина в дошкільні роки".

Формуючий експеримент проходив у 4 етапи. На першому етапі дітям пропонувалася система експериментальних завдань, спрямованих на засвоєння применників. На другому етапі - дітей вчили використовувати в активному мовленні сполучники. Третій етап передбачав реалізацію експериментальної системи активізації мовлення частками. Метою четвертого етапу була активізація вживання всіх службових частин мови в мовленнєвій практиці дітей.

Започатковувачи формулючий експеримент, ми спроєктували дидактичну модель, яка охоплювала роботу з усіма службовими частинами мови, зміст і засоби навчання, систему методів і прийомів навчання. /див. схему №1./ Означена дидактична модель обіймає три взаємопов'язані шаблі: інформаційно-освітній, діяльнісний, комунікативний.

На першому шаблі/інформаційно-освітній/дітей знайомили з лінгвістичними казками, які містили в собі применники, сполучники, частки. У дітей формували уявлення про смислове значення тієї чи

іншої службової частини; про службові частини мови як окремі слова/вводилося поняття-слово-"помічник"/в схемі речення.

Другий шабель/діяльнісний/передбачав активну мовленнєву діяльність дітей. За змістом казки проводилися ігри-пантоміми, ігри-жарту, ігри-драматизації, ігри проблемно-пошукового характеру, ігри-подорожі до казкового світу. Малювання, ліплення, конструювання, аплікація, виготовлення атрибутів за змістом казки дозволяли стабілізувати образи первинного сприймання персонажів та їхніх дій.

Третій шабель дидактичної моделі/комунікативний/передбачав ознайомлення дітей з поняттями: "слово-предмет", "слово-дія", "слово-ознака", "слово-помічник" за допомогою символів-прямокутників. На цьому етапі роботи відбувалося формування власне поняття про службові частини мови як окремі слова в схемі-моделі речення: спільне створення з дітьми схем-моделей речень; навчання дітей діям заміщення, побудови та використання матеріальних моделей з метою наступної інтеорізації засвоєних дій; самостійне складання схем-моделей речень. Мовлення дітей старшого дошкільного віку передбачало активне вживання сполучників, прийменників і часток у повсякденному житті.

Об'єднуючою ланкою в роботі зі службовими частинами мови на всіх етапах виступили лінгвістичні казки та уявлювані ситуації з наскрзними героями-чеберяйчиками, Чомусиком та Дерев'янком.

Стрижем дидактичної моделі виступила взаємопов'язаність усіх шаблів роботи, можливість повернення з вищого на нижчий, якщо дитина не засвоїла матеріал, або перехід з першого на третій для дітей з високим рівнем засвоєння службових частин мови.

На заключному етапі дослідження були проведені контрольні зрізи за методикою, аналогічною констатуючому експерименту відповідно до кожної службової частини мови. Одержані результати

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

аналізувалися та зіставлялися з даними констатуючих зрізів. Порівняльні дані ефективності засвоєння службових частин мови старшого дошкільного віку наведено в таблиці № I.

Таблиця № I

Рівні засвоєння службових частин мови
дітьми старшого дошкільного віку /%/

Рівні	Експериментальна група				Контрольна група			
	етапи експерименту		етапи експерименту		етапи експерименту		етапи експерименту	
	констатуючий		контрольний		констатуючий		контрольний	
	стар-ша	підго-товча	стар-ша	підго-товча	стар-ша	підго-товча	стар-ша	підго-товча
Високий	9	12	22	26	9	13	11	16
Достатній	26	31	49	58	24	35	29	36
Середній	46	39	22	12	46	36	42	34
Низький	19	18	7	4	21	16	18	14

Як бачимо, високого рівня засвоєння після експериментальної роботи досягли 22% дітей старшої експериментальної групи /у констатуючому було 9%/ та 26% підготовчої груп/у констатуючому було 12%/. У контрольній групі високого рівня досягли 11% дітей старшої/ в констатуючому-9%/ та 16% дітей підготовчої груп /у констатуючому -13% /. Діти, які знаходилися на високому рівні засвоєння службових частин мови, легко оперували в мовленні сполучниками, прийменниками та частками. Серед сполучників були зафіксовані рідко вживані: "поки/доки"/, "оскільки", "ледве"; серед прийменників: "навкруги", "крізь", "упродовж"; частки- "певне", "хтозна". Діти цього рівня засвоєння правильно будували схеми речень, схеми-моделі слів.

На достатньому рівні засвоєння службових частин мови знаходилося 40 % дітей старшої експериментальної /було 26 %/ та 58 % дітей підготовчої /було 31 %/ груп. У контрольній групі достатнього рівня досягли 29 % дітей старшої /було 24 %/ та 36 % дітей підготовчої /було 35 %/ груп. У дітей цього рівня фіксувалися відповіді зі вживанням сполучників причинності, часу. Серед приєменників були зафіксовані як первинні, так і складні й складені: "серед", "протягом". В мовленні дітей цього рівня мали місце модальні частки: "авжеж", "ого"/ж/, "аюж", "аякже", "нехай". Старші дошкільнята стилістично правильно оформлювали висловлювання.

Середнього рівня засвоєння досягли 22 % дітей старшої групи /в констатуючому експерименті - 46 %/ та 12 % дітей підготовчої групи /було 34 %/. Засвоїли службові частини мови діти контрольної групи. Так, середнього рівня засвоєння досягли 42% дітей старшої /було 46 %/ та 34 % дітей підготовчої /було 36%/ групи.

Діти, які знаходилися на середньому рівні засвоєння службових частин мови вживали в нестимульованому мовленні сполучники "а також", "після того як", "тому що" і всі первинні сполучники. Вживалися приєменники як просторові - "під", "перед", "над", "через", так і первинні - "на", "над". Вживання часток було окреслено мінімумом: "ні", "так", "або", "чи", "хай", "хіба", "навже".

Як засвідчили експериментальні дані, позитивні зміни відбувалися в кількісних показниках належності до низького рівня. Так, в експериментальній старшій групі на низькому рівні засвоєння лишилося 7 % дітей /було 19%/; 4 % в підготовчій експериментальній групі /було 18 %/.

Діти низького рівня вживали первинні сполучники, прийменники, частки. В мовленні були наявні помилки в розумінні складних прийменників і складних обставинних сполучників, модальних часток. У контрольній групі шостого року життя істотних змін не відбулося—18% дітей засвідчили низький рівень засвоєння /до навчання—21%/ і в групі сьомого року життя цей показник дорівнював 14% /було 16%/. Отже, зіставлення результатів констатуючого та контрольних зрізів засвідчило позитивні зміни в засвоєнні службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку.

У висновках наведено основні результати дослідження, найголовніші з них такі:

1. Засвоєння дітьми старшого дошкільного віку службових частин мови за чинними програмами та традиційною методикою, як засвідчило дослідження, знаходиться переважно на низькому рівні. В мовленні дітей спостерігаються типові граматичні помилки: неточне вживання рідкоживаних сполучників /"ледве", "оскільки" і т.п./; неправильний порядок слів у реченні; обмежена кількість уживаних сполучників та сполучних слів у складносурядних реченнях; семантичні заміни просторових прийменників "через"—"крізь"; заміни прийменників "протягом", "упродовж" сполученнями слів "цілий день", "увесь день"; обмеженість вживання похідних часток; відсутність семантичної заміни частки "так" частками "авжеж", "еге/ж/", "атож", "аяже/ж/".

2. За експериментальними даними в нестимульованому мовленні дітей спостерігалися деякі тенденції у вживанні та розумінні службових частин мови, як-от: в активному словнику дітей були відсутні сполучники часу; ще не сформовані в них поняття плинності, необерненості часозлх подій, що призводить до неточного вживання та розуміння сполучників "якщо", "хоч", "ледве", "оскільки" і т.п.; діти розуміють і вживають насаперед первинні прийменники; в активному

мовленні переважають формотворчі та заперечні частки.

3. Стрижнем експериментальної методики виступила дидактична модель, яка охоплювала комплексну роботу з усіма службовими частинами мови, зміст і засоби навчання, систему методів і прийомів навчання. Дидактична модель обіймала три взаємопов'язані шабли: інформаційно-освітній, діяльнісний, комунікативний.

4. У процесі навчання підтвердилася гіпотеза дослідження, відбулися суттєві зміни в показниках щодо кожної службової частини: підвищився коефіцієнт засвоєння прийменників, сполучників, часток; відбулися відчутні зміни і в загальних рівнях засвоєння дітьми службових частин мови, значно зросла кількість дітей з високим та достатнім рівнями засвоєння.

5. В ході дослідження було виявлено, що засвоєння дітьми службових частин мови проходить послідовні етапи, як-от: збагачення та уточнення знань дітей про службові частини мови та функції, які вони виконують у мовленні; активізація мовлення дітей сполучниками, прийменниками і частками на спеціальних заняттях, формування узагальненого поняття слово-"помічник", усвідомлення дітьми місця і ролі службових частин мови в реченні; реалізація та закріплення граматичних знань, умінь і навичок у нестимульованому мовленні.

6. Оптимальними в активізації мовлення дітей службовими частинами мови виявилися такі педагогічні умови: комунікативно-ситуативний характер навчання; емоційна насиченість занять казками та ігровими ситуаціями; комплексний підхід до активізації вживання службових частин мови; доцільне поєднання стимульованого та нестимульованого мовлення в засвоєнні сполучників, прийменників і часток; розвивальний потенціал мовленнєвого середовища щодо службових частин мови; усвідомлення дітьми граматичних зв'язків, які передаються службовими частинами мови; цілеспрямоване керівництво формуванням у дітей дій навчального моделювання відносин між повнозначними та службовими частинами мови.

7. У ході дослідження були виявлені деякі закономірності: темпи засвоєння службових частин мови /їх кількісна та якісна характеристики/ залежать від рівня розуміння дітьми тих функцій, які виконують сполучники, прийменники і частки в мовленні; мовленнєва активність та граматична правильність мовлення залежить від знання і розуміння дітьми граматичних зв'язків, які передають службові частини мови в реченнях; темпи засвоєння граматичних навичок залежать від послідовного введення в мовлення дітей службових частин мови відповідно до частісного принципу вживання сполучників, прийменників, часток і принципів розуміння граматичних мовних значень та розвитку "чуття мови".

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні потенційних можливостей використання службових частин мови в формуванні образного та виразного мовлення дітей дошкільного віку.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Вступ до веселої граматики /рос. мовою/. Методичні рекомендації для логопедів дошкільних закладів. - Запоріжжя, 1993. - 36с.

2. Мовленнєва карта /рос. мовою/. Методичні рекомендації для логопедів дошкільних закладів. - Запоріжжя, 1993. - 16с.

3. Розвивайте розум дитини /рос. мовою/. Методичні рекомендації щодо використання схем-моделей як засобу формування лексико-граматичної будови мовлення старших дошкільників. - Запоріжжя, 1994. - 62с.

4. Український словничок для маленьких діточок. Диференційована програма та методичні рекомендації з розвитку українського мовлення дітей у дошкільних закладах з російським мовним режимом. - Запоріжжя, 1994. - 54с. /у співавторстві/.

5. Деякі аспекти пропедевтики помилок у засвоєнні службових частин мови дітьми старшого дошкільного віку //Матеріали кон-

ференції "Початкова освіта - шляхи розвитку".-Запоріжжя, 10-12 квітня 1995, частина II, с.12-13

6. До питання формування граматичної правильності мовлення дітей як засобу відродження української мови //Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції.-Одеса: Просвіта, 1995.-с.104-106.

7. Деякі аспекти екологічного виховання старших дошкільників у контексті розвитку граматично правильного мовлення.//Матеріали наукової конференції "Виховання екологічної культури".-Одеса, 1995.-с.24-25

8. Роль творчості в процесі формування лексико-граматичної будови мовлення дітей дошкільного віку /рос.мовов./ //Збірник наукових праць "Розвиток творчої особистості в системі безперервної освіти".-Запоріжжя, 1995.-с.III-III.

9. Граматична хрестоматія.Практичний посібник для студентів і вихователів дошкільних закладів /рос.мовов./.-Запоріжжя, 1995.-82 с. /у співавторстві/.

10. Твоя читаночка, малюк! Хрестоматія для дошкільних закладів.-Запоріжжя, 1995.-I частина.-152 с., II частина - 133 с.

11. Слова-помічники. Використання службових частин мови у мовленні старших дошкільнят //Дошк.вих.-1995.-№ 12.-с.8-9.

12. С.Русова: шляхи формування граматично правильного мовлення.//Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Ідея національної школи у педагогічній спадщині С.Русової", Івано-Франківськ, 15-16 березня 1996.- 0,3 др. арк.

13. До проблеми розуміння та вживання сполучників у мовленні дітей старшого дошкільного віку.//Матеріали мікререгіональної конференції.-Умань, 19-20 березня 1996р.-0,3 др.арк.

14. Особливості методичного керівництва роботами з розвитку українського мовлення дітей у дошкільних закладах нового типу.

//Матеріали міжрегіональної конференції "Управління суцільними навчально-виховними закладами в системі освіти" -Запоріжжя, 1996-0, 3д.ар

А Н О Т А Ц І Я

Крутий Е.Л.Методика активизації використання службових частей речи дітьми старшого дошкільного віку. Дисертація на соискание степені кандидата педагогічних наук по спеціальності 13.00.02 - методика обучения /український язык/. Одеса-Український державний педагогічний університет, Одеса, 1996.

Исследовалось понимание и употребление служебных частей речи /предлогов, союзов, частиц/ дітьми старшого дошкільного віку. Раскрыта специфика усвоения /употребление и понимание/ служебных частей речи дітьми старшого дошкільного віку; выявлены типичные ошибки в употреблении служебных частей речи дітьми; определены уровни усвоения, этапы, закономерности, тенденции; определены педагогические условия, способствующие усвоению служебных частей речи дітьми старшого дошкільного віку.

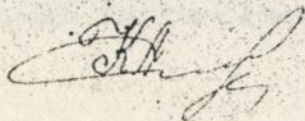
Ключові слова: службові частини мови, сполучники, прийменники, частки, граматична правильність мовлення.

Annotation

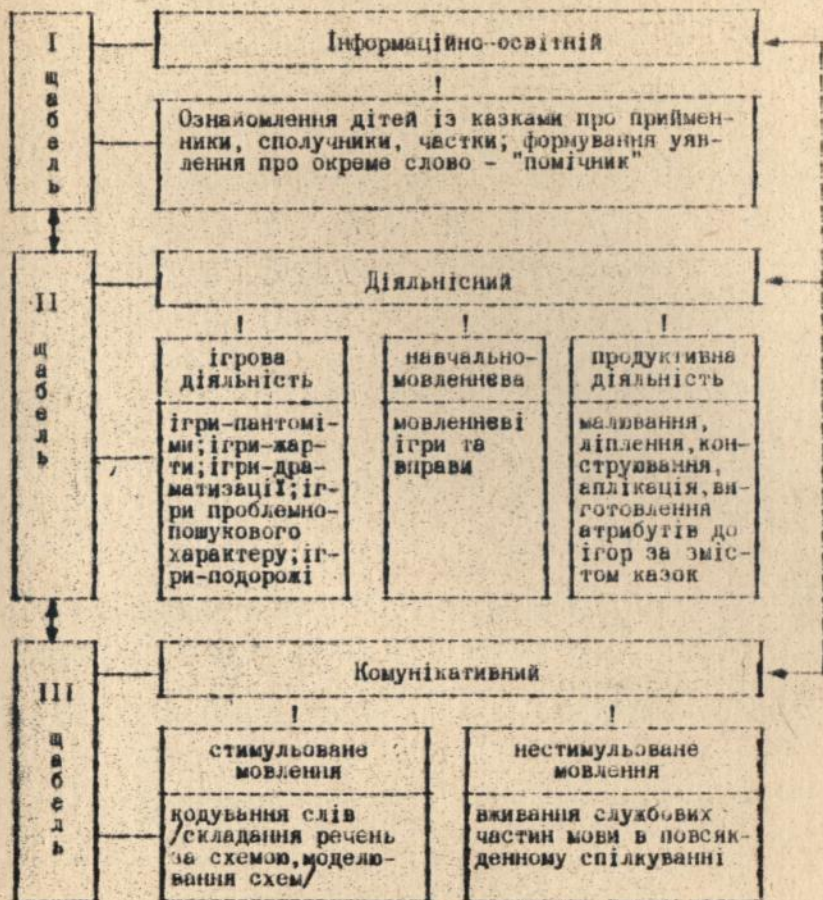
Krutiy E.L. Methods of activization of syntactic parts of speech usage by senior pre-school age children. A dissertation on gaining an academic degree of bachelor of pedagogical science 13.00.02 method of training /ukrainian language/ South Ukrainian State Teachers' Training University, Odessa, 1996.

The subject under research - the understanding and the usage of the syntactic parts of speech /preposition, conjunctions, particles/ by senior pre-school children. The author opens the peculiarity of the mastery /using and understanding/ of the syntactic parts of speech by senior pre-school age children; determines their mastery's levels by children and typical mistakes in usage with a causes' analysis of their appearance in children's under school age speech; shows up pedagogical conditions/stages, conformities, tendencies/ favouring the mastery of syntactic parts of speech by senior pre-school children.

The key-words :syntactic parts of speech, conjunctions, prepositions, particles, grammatical rightness of speech.

ДИДАКТИЧНА МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ РОБОТИ
ЗІ СЛУЖБОВИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Ав 34.506
АВ 34.506

Надписано до друку 08.04.96 р., ф.60х84,
1/16, зм. 327, др. арж. 1, тираж 100 прим.
м. Запоріжжя, ВОП Облстату.